

Одінцова А. М. Рольовий розвиток особистості як фактор запобігання психічному насиллю / А. М. Одінцова // Дитинство без насилля : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. – Тернопіль : Стереарт, 2014. – С. 480–483.

Одінцова Анастасія Миколаївна

РОЛЬОВИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОР ЗАПОБІГАННЯ ПСИХІЧНОМУ НАСИЛЛЮ

У статті наводиться спроба розглянути рольову ідентичність та рольову варіативність як фактори, що спрямовують особистість до глибшого розвитку. Поняття «життєвої ролі» розкривається через такі поняття, як: «життєвий сценарій», «життєва позиція», «життєва лінія», «стратегія життя» та «життєва перспектива».

In the given article is attempt to consider the role of identity and role variability, as factors that direct the individual to a more complete and profound development. The concept of the «vital role» is revealed through such concepts as: «life script», «attitude», «life line», «the strategy of life» and «life perspective».

Поняття насильства, як і саме це слово, має, безсумнівно, негативний емоційно-моральний відтінок. У більшості філософських та релігійних моральних вчень насильство ототожнюється зі злом. Насильство – це таке примушування чи такий збиток, котрі реалізуються всупереч волі того чи тих, проти кого вони зорієнтовані. Насильство є узурпацією свободної волі. Воно також є посяганням на свободу волі людини. У понятті насильства істотними є два моменти: те, що одна воля перериває іншу волю або підпорядковує її собі та те, що це реалізується шляхом обмежуючого зовнішнього впливу, фізичної сили.

Поряд з фізичним насильством, також прийнято виділяти психічне. Психічне насилля полягає у впливі на психіку людини шляхом залякування, погроз фізичною розправою, з метою зломити волю людини до опору, до відстоювання своїх прав та інтересів.

Розвиток особистості більшою мірою залежить від можливості людини проявляти себе, свої можливості, риси свого характеру у суспільстві під час взаємодії з навколишніми. Насильницьке втручання у розвиток особистості, чи становлення особистості поряд з ситуаціями фізичного чи психічного насилля над особою, її близькими, знайомими чи оточуючими людьми, може призвести до дисгармонійного розвитку особистості та її психічних якостей.

Відтак, актуальність дослідження зумовлено важливістю гармонійного розвитку особистості, задля комфортного її існування, а метою статті є визначення впливу рольової ідентичності та рольової варіативності на

характер життєвих ролей, що виконує особистість, та на можливість прояву особистістю своєї самості.

О.М. Леонтьєв писав про те, що «...особистістю не народжуються, особистістю стають... Особистість є відносно пізній продукт суспільно-історичного і онтогенетичного розвитку людини... Особистість як спеціальне людське утворення... Як і свідомість людини, як і її потреби... особистість людини теж «виробляється» - створюється суспільними відносинами, в які індивід вступає у своїй діяльності. Та обставина, що при цьому трансформуються, змінюються і деякі її особливості як індивіда, становить не причину, а наслідок формування особистості» [5, с. 176-177]. Ця думка нашою нас на ідею про те, що особистість в процесі свого розвитку в умовах громадського середовища (в умовах суспільних норм, правил, моделей поведінки та т.ін.), засвоює певні ролі, аналоги тих, кого вона бачить під час дорослішання (ролі оточуючих людей, літературних героїв та суспільних діячів), що і детермінують розвиток її особистості, а неповторність набору цих ролей, робить її унікальною.

Велике значення у формуванні Я-концепції особистості мають уявлення людини про себе як про суб'єкта ролі (рольова ідентичність), а також кількісний та якісний комплект цих ролей (рольова варіативність). За П.П. Горностаєм, рольова ідентичність – це відчуття і переживання себе суб'єктом певної ролі, властивість особистості, зумовлена інтеграцією людини у різних соціальних групах, де їй властиві деякі групові ролі; а рольова варіативність – це компонент рольової компетентності, багатство та якісна різноманітність рольового репертуару особистості [3].

Життєві ролі пов'язані з такими характеристиками життя людини, як стиль життя, сенс життя та життєвий сценарій (життєвий шлях).

На думку Л.І. Анциферової, унікальність людського існування полягає у тому, що людина здатна мати власне ставлення, займати оцінюючу позицію до життя взагалі і до свого, особливо. Таким чином, Л.І. Анциферова розглядає життя людини як розгорнуту в часі систему виборів. В основі цієї системи є базальний вибір – між життям і смертю. Кожній людині протягом життя доводиться робити багато екзистенціальних, тобто щодо самої суті свого існування, виборів. Все життя людини являє собою ланцюг переходів з одного життєвого світу в інший. Вона потрапляє в нові системи соціально-психологічних зв'язків, в незвичні обставини, з матеріалу яких вона повинна створити свій новий унікальний життєвий світ і оволодіти новими способами життя [2].

З іншого боку, питання часто піднімається не настільки радикально, і смерть не розглядається як альтернатива, що лежить в основі життєвого шляху. К.А. Абульханова-Славська розглядає життєвий шлях людини як її здатність організувати свою долю за власним задумом, нею виділяються типи життєвих стратегій на основі двох критеріїв: ініціатива і відповідальність [1].

П. Жане, вважає, що життєвий шлях – це еволюція особистості, послідовність вікових етапів її розвитку, етапів її біографії [1, с. 15].

На думку С.Л. Рубінштейна [6], життєвий шлях необхідно розглядати як ціле, хоча в кожному окремому мить людина є залученою до окремих ситуацій, пов'язаною з окремими людьми, здійснює окремі вчинки. Одиницею аналізу життєвого шляху вважав співвідношення трьох компонентів:

- ставлення до предметного (наочного) світу;
- до інших людей;
- до самого себе.

Для С.Л. Рубінштейна, життєвий шлях – це не тільки рух людини вперед, а й також рух у гору, до вищих, досконаліших форм, до кращих проявів людської сутності. В розумінні С.Л. Рубінштейна, рух у гору – це рух до людської досконалості, тобто етичної, соціальної, психологічної довершеності.

Ш. Бюллер говорить про життєвий шлях, як про індивідуальне, особистісне життя в динаміці [7].

У своїх працях К.А. Абульханова-Славська зробила спробу цілісного розгляду життєвого шляху людини з урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Автор пропонує розглядати життя як завдання або проблему, а людину, як потенційного суб'єкта власного життя. В роботі «Стратегія життя» [1] для характеристики життєвого шляху К.А. Абульханова-Славська вводить поняття «життєва позиція», «життєва лінія», «стратегія життя», «життєва перспектива».

Життєва позиція - це життєві відносини, спосіб їх реалізації, що відповідають (чи не відповідають) потребам, цінностям особистості. Це вироблений особистістю за даних умов спосіб свого суспільного життя, місце в професії, спосіб самовираження. Радикальна зміна життєвої позиції може бути результатом невирішених протиріч або реалізації себе в неоптимальних напрямках.

Життєва лінія – реалізація життєвої позиції в часі і в обставинах життя, відповідна динамічним характеристикам життєвого шляху. Це певна послідовність (або непослідовність) особистості в поведінці, реалізації своєї життєвої позиції, вірність собі, своїм принципам і відносинам у мінливих обставинах. Вона має типологічні характеристики: послідовність - непослідовність - хаотичність.

Стратегія життя – це спосіб розкриття і вирішення життєвих суперечностей, індивідуальна організація, постійне регулювання ходу життя по мірі її здійснення відповідно до цінностей даної особистості і її індивідуальної спрямованості. Вона може носити активний або пасивний характер.

Е.П. Варламова і С.Ю. Степанов виділяють типи життєвих стратегій за співвідношенням індивідуальної своєрідності і творчої активності людини в основних моментах життя:

- творча унікальність відображає творче ставлення людини до власного життя, коли її ініціатива призводить до високої неповторності і екстраординарності подій її життя;

- пасивна індивідуальність являє собою стихійний, випадковий характер формування людини, коли її індивідуальна своєрідність в основному залежить не від її зусиль, а визначається зовнішніми обставинами;

- активна типовість відображає прагнення людини «бути як усі», коли її зусилля спрямовані на досягнення загальних цілей і цінностей;

- пасивна типовість характеризує стихійне дотримання людиною соціальних стереотипів, її беззаперечне підпорядкування нормам [4].

Сенс життя (життєва концепція) характеризує теоретичний спосіб організації життя. Його наявність або відсутність слугує критерієм розвитку особистості. Реально він існує в сукупності з такими поняттями як життєва позиція і життєва лінія, так як висловлює прагнення особистості та підтверджує її реальні досягнення. Життєва перспектива включає сукупність обставин і умов життя, які створюють можливість оптимального життєвого просування. Вона відкриває того, хто в теперішньому часі створив систему оптимальних (з безліччю можливостей) життєвих відносин.

Основним внутрішнім критерієм особистості в реалізації її життєвої програми слугує активність. Активність виходить з потреби в діяльності. Її основною властивістю є приналежність людині, поза якою вона не може існувати. Активність може реалізовуватися ефективно-практично або структурно-умоглядно. Протягом життя особистості активність набуває різної спрямованості у зв'язку з орієнтацією на конкретні досягнення або високі духовні цінності. Вона залежить як від внутрішніх передумов, так і від зовнішніх умов [1, с. 45-145].

Категорії «життєва лінія» і «життєва перспектива» можуть бути представлені у тимчасовому аспекті. У цьому випадку поняття життєва лінія об'єднує два рівні організації особистого часу: свідомий і несвідомий. Свідомий рівень пов'язаний із життєвими етапами, початок і кінець яких пов'язані з часом долучення до певного соціального інституту або події.

Іншим, не менш важливим питанням у вивченні особистості, є особистісне життя. Тут буде доцільним надати визначення особистісному життю, яке було запропоновано К.А. Абульхановою-Славською: «...особистісне життя починається з постановки таких питань, як: чи живе людина згідно зі своїми потребами, чи мириться вона зі своєю незадоволеністю життям, чи має життєві перспективи, як вона поєднує у своєму житті те чого хоче, що вона може та що повинна?» [1, с. 8].

Індивідуальність життя полягає в здатності людини організувати її за власним задумом, відповідно зі своїми уподобаннями та прагненнями. Кожна людина є особистістю, але не кожна можна вважати суб'єктом життя, тобто людиною яка є самостійним творцем свого життя.

Усі життєві спрямованості особистості визначаються її життєвою позицією. У соціології прийнято вважати, що активна життєва позиція – це сукупність ролей, які виконує особистість у своєму житті. К.А. Абульханова-Славська, вважає що це – сукупність відношень особистості до життя, де відношення особистості – це не тільки її суб'єктивні думки та погляди, це, також, способи її взаємодії з навколишніми людьми та дійсністю.

Життєва позиція – це сукупність реалізованих життєвих відношень, цінностей, ідеалів та знайдений характер їх реалізації, який визначає подальше життя.

Особистість іноді розглядається як «приватна особа», або як хтось безликий, прихований за маскою виконуваної ролі. «Особистість... (мала визначення) спочатку у етрусків як маска, яку одягає актор, потім цього останнього і його роль» [1].

Поняття «роль» тісно пов'язане з такими поняттями, як «театр», «сцена» та «акторська гра». Виходячи з цього, ми можемо прослідкувати розвиток поняття «особистість»: від ролі до маски (личини), від личини до особистості. Отже, трансформація поняття «особистість» бере початок від ролі та акторської гри. Саме тому, ми можемо стверджувати, що поняття «роль» відображає не лише соціальний бік особистості, але й її внутрішню структуру, як спосіб розуміння та визначення свого стану.

Ми вважаємо, що характер життєвої позиції визначає роль, яку особистість свідомо чи не свідомо, використовує під час взаємодії з навколишніми людьми. Наприклад, якщо життєва позиція особистості полягає у здобутті професійного успіху, то у взаємодії з навколишніми, вона буде виконувати ту роль, яка як найкраще, на її думку, продемонструє ті якості які є важливими для досягнення цього успіху (відповідальний професіонал, турботлива колега, людина, що демонструє великий потенціал, «хлопчик на побігеньках» та т.ін.). Саме тому, життєва позиція – це не кількість ролей, а їх якісне наповнення. Життєва позиція пов'язана з домаганнями особистості, чим менше у людини домагань, тим менша кількість ролей є в її «арсеналі».

Результати теоретичного аналізу дали змогу дійти таких висновків: особистість здатна гармонійно розвиватися за умови, якщо в неї є можливість проявляти свою індивідуальність, через програння великої кількості життєвих ролей у різних сферах життя. Чим більша кількість цих ролей, тим більш вільною почуває себе людина і це дає їй змогу та натхнення до саморозвитку.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – Москва: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Анциферова Л. И. Психология личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Л. И. Анциферова. – М.: Прогресс, 1981. – 260 с.
3. Горноста́й П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горноста́й. – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
4. Иванов В. В. Общие вопросы самосознания личности / В. В. Иванов. – СПб.: Питер, 2002. – 508 с.

5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев : [Изд. 2-е]. – М.: Политиздат, 1997. - 304 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн: [Изд. 2-е]. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
7. Buhler Ch. Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem. - Leipzig, 1933.